

DOI: 10.18832/kp2016018

Brigádnictví, chmelové sklizně a chmelařství v Československu v letech 1945–1970

Working Brigades, Hops Harvests and Hops Production in Czechoslovakia in 1945–1970

Jiří VERNER

Ústav českých dějin Filozofické fakulty UK v Praze, nám. Jana Palacha 2; 116 38 Praha 1 / Department of Czech History, Faculty of Arts, Charles University, nám. Jana Palacha 2; CZ-116 38 Praha 1

e-mail: jiri.verner@zavisli.cz

Recenzovaný článek / Reviewed Paper

Verner, J. : Brigádnictví, chmelové sklizně a chmelařství v Československu v letech 1945–1970. Kvasny Prum. 62, 2016, č. 4, s. 135–138

Příspěvek je úvodem do problematiky specifického fenoménu v českých dějinách, kterým byly chmelové brigády. Těch se ve druhé polovině dvacátého století každoročně účastnily desítky tisíc (nejen) mladých lidí. V článku jsou představeny základní prameny, dále se autorova pozornost zaměřuje na otázku, proč a jakým způsobem byly brigády v tak masivním měřítku organizovány. Výklad je doplněn o několik pohledů na rysy typické pro české chmelařství; v závěru lze nalézt odpověď na otázku, proč se chmelové brigády v popisované podobě přestaly organizovat.

Verner, J.: Working brigades, hops harvests and hops production in Czechoslovakia in 1945–1970. Kvasny Prum. 62, 2016, No. 4, pp. 135–138

This article is an introduction of hops harvest working brigade phenomena. In Czechoslovakia there were thousands and thousands of youth who every year worked in hop-gardens. In the paper we can find an answer to question why and how the Czechoslovakian authorities organized such a complicated business. This topic is also focused on several questions about Czech hops production in history.

Verner, J.: Brigaden, Hopfernte und Hopfenwessen in der Tschechoslowakei in den Jahren 1945–1970. Kvasny Prum. 62, 2016, Nr. 4, S. 135–138

Der Artikel ist eine Einleitung in die Problematik des damaligen Phänomens in der tschechischen Hopfengeschichte, was die Hopfenbrigaden gewesen waren und an denen in der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts zehntausende (nicht nur) jungen Leuten teilgenommen worden waren. Im Artikel werden die Grundquellen vorgestellt, weiterhin wird die Aufmerksamkeit des Verfassers auf die folgende Frage fokussiert, warum und auf welcher Weise diese Hopfenbrigaden in so einem großen Maßstab organisiert wurden. Die Erklärung ist um einige Stellungnahmen zur für tschechisches Hopfenwesen typischen Charakteristik ergänzt, zum Schluss man kann auch eine Antwort finden, warum die Hopfenbrigaden ihre Tätigkeit in der beschriebener Form aufgehört hatten.

Klíčová slova: *chmel, chmelařství, chmelová brigáda, Československo 1945–1970*

Keywords: *hops, hops production, hops harvesting brigade, Czechoslovakia 1945–1970*

1 ÚVOD

Chtěl bych čtenářům přiblížit problematiku brigádnictví, přesněji řečeno chmelové brigády, které mladší generace znají již jen z vyprávění svých rodičů a prarodičů nebo z populárního muzikálu *Starci na chmelu*. Také bych chtěl na tuto problematiku upozornit odbornou veřejnost, jelikož vnímám uvedené téma jako pozoruhodné a vypovídající o vývoji společnosti po roce 1945, kdy se brigády a brigádnictví staly běžnou součástí života lidí žijících v poválečném Československu. Organizované chmelové brigády složené převážně z řad středoškolské mládeže chápu jako zcela specifický fenomén, jehož několik rovin v následujícím textu představím. Ve zkratce se zaměřím na vývojové tendence v českém chmelařství, čtenáři budou seznámeni s důvody, které vedly státní orgány po roce 1945 k organizaci masových chmelových brigád, závěrem se pokusím nastítnit, zda byly brigády ve chmelařství efektivní a jak je reflektovali samotní pěstitelé.

Vzhledem k rozsahu uvedené látky vnímám svůj příspěvek jako úvod do problematiky, se kterou bych rád seznámil veřejnost. Chmelovými brigádami se doposud žádný výzkum nezabýval. Přesto bych na tomto místě chtěl poukázat na publikaci studentů hradeckého gymnázia J. K. Tyla (Dulíček et al., 2008). Ti v uvedeném sborníku zpracovali vzpomínky bývalých žáků a pedagogů své školy. Ukázalo se, že velká část pamětníků se vracela ke svým zážitkům ze školních brigád. Autoři poté přišli s některými závěry, které jsem mohl konfrontovat s archivními prameny. Nastíněným tématem jsem se zabýval během svého vysokoškolského studia na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty UK v Praze. Výstupem z mého výzkumu se

stala diplomová práce „Fenomén chmelových brigád v socialistickém Československu“ obhájená na filozofické fakultě v roce 2014.

Pramennou základnu pro výzkum tvořily především fondy státních okresních archivů (SOKA) v Rakovníku a Lounech. Uváděná města jsou centry bývalých politických okresů, ve kterých se nachází největší česká chmelařská oblast – Žatecko. Hlavní směr výzkumu se proto zacítil na příslušné okresní národní výbory (ONV), které prostřednictvím svých odborů (dříve referátů) chmelové kampaně řídily. Vyzdvihl bych fond rakovnického okresního výboru Socialistického svazu mládeže (SSM se stal roku 1970 nástupcem zrušené organizace ČSM), kde se mj. nacházejí zápisy tzv. chmelových organizátorů. Jednalo se o členy Československého svazu mládeže (ČSM), již byli posíláni na chmelové brigády, aby organizovali volný čas pracovníků a řídili soutěžení v česání chmelu. Po skončení sklizně měli za povinnost sepsat hlášení o průběhu kampaně. Texty ve své většině psané rukou sotva plnoletých svazáků jsou přes svou subjektivitu zajímavým pramenem, který se na rozdíl od úředních zpráv více zaměřuje na každodenní život brigádníků.

Při výzkumu nebylo lze vynechat materiály nacházející se ve Státním oblastním archivu (SOA) Praha. Nejcennější informace byly nalezeny ve fondu krajského národního výboru (KNV) pro střední Čechy. Zainteresované odbory KNV byly při organizaci brigád zastřešujícím orgánem pro podřízené okresy. To se týkalo zejména odboru pracovních sil řídicího prostřednictvím nižších složek náborů v jednotlivých místech. Dílčí informace využité v tomto článku jsem našel v Národním archivu (NA) v Praze při obecném studiu poválečného brigádnictví.

Cenným tištěným pramenem, který je k dispozici v SOKA Rakovník, se stal tzv. chmelový tisk. Jednalo se o zvláštní vydání *Mladé fronty* (MF), jež si získala coby *Chmelová MF* značnou oblibu mezi mnoha brigádníky. Na Rakovnicku v 60. letech vycházel *Mladý chmelař*, kterého organizačně zajišťovala středočeská *Svoboda*, tiskový orgán středočeského KV KSČ. Obsah obou zmíněných periodik byl dalším vítaným zdrojem informací neúřední povahy. Na stránkách chmelových novin se vedle výsledků soutěží v česání objevovaly články

kritizující životní podmínky brigádníků. Často sledovaným tématem byla otázka ubytování, které mělo mnohdy velmi svízelnou podobu.

V neposlední řadě nelze nezmínit svědectví pamětníků, bez nichž by se badatel se zájmem o chmelové brigády nemohl obejít. Zde bych uvedl můj rozhovor s redaktorkou Mladého chmelaře Milenou Geussovou a Josefem Stehlikem, jenž s kabaretem Kočka vystupoval během představení pro česáče chmele.

Chmel je prastará kulturní rostlina pěstovaná v českých zemích více než tisíc let (Beranová a Kubačák, 2010, s. 140). Samotné dějiny pěstování této popínavé rostliny by jistě zasluhovaly větší prostor, na tomto místě si však dovoluji pouze několik poznámek. Pro české chmelařství a zejména následný obchod s chmelem bylo charakteristické, že velká část úrody byla exportována na zahraniční trhy (Vent, 1963, s. 28). Chmel vypěstovaný v českých zemích byl totiž vždy považován za mimořádně kvalitní (tradičním dovozcem českého chmele bylo Německo, v průběhu 20. století se chmel také vyvážel do Belgie, Francie, Velké Británie, Spojených států amerických a Sovětského svazu).

Velkou překážkou pro pěstitelství a obchod s chmelem se stávaly válečné konflikty, hospodářské a celospolečenské krize, protože chmel při svém pěstování vyžadoval velmi citlivý přístup a dostatečný počet kvalifikovaných pracovníků. Citelnou ránu pro české chmelařství nesporně znamenala třicetiletá válka, ze které se tento obor velmi dlouho vzpamatovával (Vent, 1963, s. 15). Neblahý vliv na pěstování chmele měly také události 20. století, ať už se jednalo o obě světové války nebo hospodářskou krizi z přelomu 20. a 30. let. V roce 1929 dosáhlo pěstitelství chmele v Československu svého historického maxima. Výměra chmelnic činila 17 264 ha (tab. 1). Nadvýroba však posléze vedla k prudkému poklesu výkupních cen a chmelařství se dostalo do vleklé krize (Ročenka, 1931).

Tab. 1 Plocha chmelnic v Československu

Plocha chmelnic v Československu ve vybraných letech	
Rok	Plocha v ha
1929	17 264
1940	8 941
1955	8 823
1960	8 365
1961	8 876
1962	9 384
1963	9 663
1964	9 612
1965	9 730
1966	9 658
1967	9 616
1968	9 791
1969	9 440

Pro pěstování chmele v českých zemích byla typická značná rozprostraněnost. Ještě v polovině 19. století se chmel pěstoval nahodile a všude tam, kde byla odpovídající poptávka (Beranová a Kubačák, 2010, s. 141). Chmelařské oblasti, tak jak je známe dnes, ještě neexistovaly, ačkoliv chmel pěstovaný na Rakovnicku či Žatecku byl vždy považován za vynikající. Prvotřídní chmel vypěstovaný ve vhodných klimatických pásmech byl mnohdy míchán s chmelem horší jakosti, méně ceněné odrůdy chmele byly vydávány za kvalitní. To vedlo již osvětské panovníky z habsburské dynastie k zavádění nápravných opatření,¹ v 19. století byly zakládány známkovny chmele, vznikaly různé chmelařské spolky (Horejšek a Zich, 1990, s. 61). Po vzniku první Československé republiky byly zavedeny chmelařské výrobní oblasti Žatecko, Roudnicko, Ouštesko, Dubsko, Tršicko (Vládní nařízení, 1922). Ty byly později redukovány (Zákon, 1957) na Žatecko, Úštesko a Tršicko.

2 STAV CHMELAŘSTVÍ PO ROCE 1945

Krize v zemědělství, jejíž průvodní jevy se počaly objevovat již před velkou hospodářskou depresí z roku 1929, plně zasáhla také

české chmelařství. Nízké výkupní ceny a nadvýroba chmele vedly ke značné redukci chmelnic na území Československa. V této tendenci pokračovala nacistická protektorátní správa po roce 1939 v dalším a cíleném snižování výměr (Zázvorka a Zima, 1956, s. 9). Pracovní síly byly prioritně určeny pro válečný průmysl; v zemědělství dostávaly přednost jiná odvětví než chmelařství. Měl-li se chmel po roce 1945 opět vrátit mezi důležité exportní komodity, museli pěstitelé vyvinout značné úsilí a vyrovnat se s celou řadou problémů. Předně, řada chmelnic byla po válce ve velmi zanedbaném stavu, v prvních poválečných letech se očekávaly nízké výnosy. Na mnoha místech, kde se chmel pěstoval, došlo k radikální výměně obyvatelstva. Německy hovořící obyvatelstvo bylo vystěhováváno, nově přichozím scházely potřebné zkušenosti s tak náročným oborem, jakým bylo pěstování chmele (Lůžek, 1948, s. 4).

Závažným nedostatkem, se kterým se museli chmelaři záhy potýkat, byl markantní pokles pracovních sil v zemědělství. Nedostatek pracovníků byl jedním z průvodních jevů poválečného hospodářství, který byl zapříčiněn jednak úbytkem obyvatelstva způsobeným válečnými událostmi, ale zejména odsunem obyvatel německé národnosti ze země (Kaplan, 2007, s. 11). Svou úlohu jistě sehrála i přirozená migrace lidí z venkova do měst, kde si mohli vydělat v průmyslových provozech více peněz (Kaplan, 2012, s. 11–13). Před zemědělstvím dostávala přednost preferovaná průmyslová odvětví, jako byl například těžký nebo těžební průmysl. Tato tendence byla ještě prohloubena po roce 1948, kdy byla československá ekonomika podřízena potřebám Sovětskému svazu.

Negativní jevy spojené s nedostatkem pracovních sil byly řešeny v několika rovinách. Hned po válce vzniklo v Československu silné brigádnické hnutí. Brigády (v počátcích byl používán také termín pracovní čety) byly původně sestavovány z lidí, kteří po pracovní době a bez nároku na finanční odměnu pracovali tam, kde bylo třeba. Jednalo se o odklizení válečných škod, opravu zemědělských strojů, zavádění elektřiny, těžbu černého uhlí, práci při sklizních na venkově, atp. (Knapík a Franc, 2011, s. 157). Prapůvod těchto akcí lze hledat v sovětském Rusku, kde byly podobným způsobem během občanské války organizovány tzv. subotniki (Kuzminov et al., 1949, s. 24). V ČSR vedlo mnoho lidí do dobrovolné práce nadšení spojené s poválečnou vírou v budování nové společnosti. Zvláště se činili mladí lidé, ať už se jednalo o příslušníky politických stran, svazu mládeže či členy Junáka (NA, n/a). Od počátku se ale našli i ti, kteří si předstírali altruismem chtěli vylepšit svou pověst nebo tak odčirňovali své osobní nedostatky z období okupace. Mít odpracován určitý počet brigádnických hodin se zakrátko stalo jakousi společenskou normou.

Pouze nadšení nicméně nestačilo. Pracovních sil se stále nedostávalo. Úbytek pracovníků byl citelný zvláště v zemědělství. Během sklizňových prací tak bylo v některých místech zaváděno povinné pracovní nasazení, do práce se povolávaly celé ročníky mladých lidí a nakonec byla dekretem prezidenta republiky (Dekret, 1945) zavedena pracovní povinnost. Uvedenou normou mohl být nezaměstnaný člověk přikázán k práci až na dobu 18 měsíců (Z pracovní povinnosti byli např. vyňati studenti a učni připravující se na svá povolání, vojáci, těhotné ženy, práce nezpůsobilí, atd.).

Po roce 1948 byla tato lhůta ještě prodloužena. V souvislosti s výše uvedeným pojem brigáda získal poněkud jiný význam² – jednalo se spíše o přechodnou práci, za kterou měl být nárok na odměnu.

Je otázkou, zda se v poválečných letech dobrovolná pracovní iniciativa osvědčila. Zvýšené pracovní úsilí mělo i jiné formy než zmiňované brigádnictví. Již v roce 1945 se v Československu počaly uplatňovat metody stachanovské práce importované ze Sovětského svazu. Rozvíjely se různé druhy soutěžení, příkladem v budovatelském úsilí byla různá zlepšovatelská hnutí, později se měly stát vrcholem pracovních iniciativ brigády socialistické práce (Heumos, 2006, s. 43.). Lze jistě namítat, že různé formy soutěžení, překračování stanovených norem či „proslulé“ stavby mládeže měly velmi často pouze formální charakter. Jak bylo uvedeno výše, mnoho lidí chápalo účast na podobných aktivitách v rovině vlastního prospěchu. Přesto můžeme tvrdit, že nasazení brigádníků mělo v určitých oborech pozitivní efekt. Brigádníci byli dle mého soudu³ nejvíce účinní v zemědělství, ve kterém každoročně během sklizňových prací chyběly desetitisíce pracovníků. Ti se před vypuknutím druhé svět-

² Výraz „jít na brigádu“ však stále v jistých souvislostech znamenal účast na krátkých výpomocných pracích bez nároku na finanční odměnu.

³ Výpomocí v těžkém nebo těžebním průmyslu se často účastnili lidé, kteří tímto druhem práce neměli příliš zkušeností; o bezpečnosti práce nemluvě. Naproti tomu v zemědělství se mohlo uplatnit po krátkém zapracování mnohem více brigádníků.

¹ Patent z roku 1769 nařizoval magistrátům, aby byl chmel pečeten a opatřen ověřovací listinou, na které měla být kupříkladu vyznačena odrůda, číslo žoku, obec původu atp.

tové války nabírali z řad nezaměstnaných, po roce 1945 však tento rezervový pracovních sil chyběl.

Pracovní síly do zemědělství byly hledány v různých sférách. Je nutné si uvědomit, že v této době se našlo mnoho žen, které byly v domácnosti a neměly stálé zaměstnání. Mohly se proto stát žádanou výpomocí během sklizňových kampaní. Brigádníci se také rekrutovali z řad studentů a učitelstva – hlavní práce probíhaly během letních prázdnin, kdy neprobíhala školní výuka. Do zemědělství byli též nabíráni zdravotně postižení a invalidé, kteří zvládli rozsah požadovaných prací, oslovení byli lidé v důchodovém věku (SOA Praha, n/a-a). Nesmíme zapomínat, že na sklizňové práce mohli být převedeni i pracovníci z oborů, které aktuálně nevyžadovaly tolik pracovních sil či měly během sklizně nižší prioritu (SOA Praha, n/a-a, Zápis z mimořádné chmelařské porady na ministerstvu zemědělství). Nejvíce pracovních sil pochopitelně každoročně odváděly žně. Brigádníci však mohli pomáhat při dalších pracích, jejich nasazování bývalo rozličné. At už se jednalo o sklizeň cukrové řepy, brambor, pomoc při sušení sena, rekultivaci lesů, sběru lesních plodů či právě při česání chmele.

3 CHMELOVÉ BRIGÁDY PO ROCE 1948

Stát si velmi dobře uvědomoval význam chmelařství, proto začal i v této oblasti s centralizačními kroky, kdy ve své režii začal chmel vykupovat, po roce 1948 byla řada pěstitelů nucena vložit chmelnice do vznikajících jednotných zemědělských družstev (JZD) a státních statků (Vent, 1963, s. 27). Pěstování chmele se mělo výrazným způsobem rozšiřovat, rušily se staré chmelnice a zakládaly nové (tab. 1). Ve chmelařských oblastech tak vznikla velká pěstitelská centra, která každoročně vyžadovala v období sklizně nasazení velkého množství pracovníků. Chmel se totiž stále česal ručně, chmelové hlávky musely být sklizeny v relativně krátké době, jinak hrozilo vážné znehodnocení sklizně. Na chmelnice v celém Československu proto bylo nutné vyslat každoročně na konci srpna desetitisíce lidí. Přes účast dobrovolníků, „nezaměstnaných“⁴ toužících po přivýdělku či pracovníků patronátních závodů byl počet česačů nedostačující. Záhy se ukázalo, že nejvíce vhodných pracovních sil potřebných na chmelové brigády lze nalézt mezi žáky středních škol a učilišť. K této praxi se počalo plošně přistupovat již počátkem 50. let. Nebyla to nakonec pouze práce ve chmelnicích, které se mladí lidé účastnili,⁵ chmelové brigády si také svou masovostí a obrazem v dobových médiích⁶ získaly jistou proslulost.

Při organizaci chmelových brigád hrály podstatnou roli okresní národní výbory. Pěstitelé v chmelařských okresech stanovili pro každý rok přibližný počet pracovníků, které bude nutné pro nadcházející sklizeň zajistit. Čísla a další organizační záležitosti zpracovaly příslušné odbory ONV, požadavky byly prostřednictvím nadřazených KNV rozesílány do tzv. „vysílajících okresů“. Protože ne všichni přihlášení brigádníci do práce nakonec skutečně nastoupili, družstva a státní statky⁷ vždy objednávaly více brigádníků, než bylo potřeba. To vedlo k hledání pracovních rezerv opravdu všude. Nesmíme zapomínat, že kvůli špatnému počasí mnohde během chmelových kampaní dobíhaly žně, které se taktéž podílely na značné „spotřebě“ sil. Hledání brigádníků se i přes zapojení školské mládeže stávalo často nesplnitelným úkolem, což například dokládá přípis nalezený v SOA Praha na jednom z neschetných seznamů objednávek od pěstitelů chmele: „Z čeho?“ (SOA Praha, n/a-b). To vedlo zejména na školách a učilištích k tomu, aby se brigád účastnil opravdu každý.

Ačkoliv byla účast na chmelu podle předpisů dobrovolná, o skutečné dobrovolnosti si nelze dělat iluze. Po přihlášení na chmelovou brigádu se účast stávala závaznou i po formální stránce. Přesto se našlo mnoho mladých lidí, kteří se chmelové brigádě vyhnuli. Předně, začátek chmelové sklizně se nedal vždy odhadnout zcela přesně. Vždy záleží na tzv. technické zralosti chmelových hlávek. Vlivem

teplého počasí mohly sklízecí práce začít dříve, než se očekávalo. Nahlášení brigádníci tak začátek sklízecích prací ne vždy stíhali. Brigáda se mohla naopak z důvodu nepříznivých klimatických podmínek protáhnout, rodiče se pak někdy pokoušeli své děti z práce odvézt. Byli i tací, kteří si opatřovali zdravotnická potvrzení, aby se chmelu účastnit nemuseli (Dulíček et al., 2008, s. 66).

Reakce na odmítání účasti na chmelu byly různé. V několika případech byly v archívech nalezeny záznamy o tom, že studenti neúčastníci se brigád museli své školy opustit, ti, kteří na chmel odjeli, ale požadovanou práci nevykonávali v dostatečné míře, museli počítat s různými kázeňskými tresty. Tato opatření jsou však typická pro 50. léta a první polovinu 60. let. V roce 1966 v souvislosti s novým ekonomickým řízením dochází k změnám při organizaci nábory pracovních sil. Brigádníci měli být nyní získáváni lepším finančním ohodnocením (Anonymous, 1966). To se ale zcela nesetkávalo s pochopením ze strany pěstitelů, navíc s jistým uvolněním při náborech došlo k poklesu přihlášených brigádníků.⁸

Práce na chmelnici byla svým způsobem náročná. I když se ned jednalo o fyzicky namáhavou práci, museli česači sedět celý den na malé stoličce a ručně trhali chmelové hlávky do připravených košů. Hlávky se musely trhat pokud možno jednotlivě, nejvíce však ve shluku po třech. V žádném případě se nesměly přetrhovat, jinak by ztratily cenné látky. Odevzdávaný chmel musel být čistý a bez příměsí listů. Průměrnou normou pro každého brigádníka bylo devět třicetilitrových větelů chmele denně (SOA Praha, n/a-a, Důležité poučení pro vedoucí skupin česačů chmele). Pokud chtěli mít velcí pěstitelé sklizen všechny chmel včas, museli na polích zkoncentrovat několik set pracovníků, v extrémních případech mohlo jít o jeden až dva tisíce brigádníků.

Postarat se o takto velké počty česačů bylo každoročně velmi náročné. Nejhorší situace byla v ubytování. Nové ubikace splňující základní hygienické normy se stavěly pouze velmi pomalu a tak se spalo všude, kde se dalo. Pro brigádníky byly přichystány sokolovny, sály v kulturních domech, různé skladovací prostory, vyklízely se školní třídy. Řada pěstitelů se o své pracovníky starala velmi líně. Především v poválečných letech byly podmínky na řadě míst opravdu tristní. Brigádníci byli ubytováni v těsné blízkosti hospodářských zvířat, ubytovny byly v nevyhovujícím technickém stavu. I když se situace v průběhu času zlepšila, ještě v polovině 60. let byly ubytovací podmínky velmi prosté. Pěstitelé často odmítali vkládat do oprav ubikací větší finanční prostředky s tím, že mladí pracovníci dva týdny v horších podmínkách jednoduše vydrží. V této souvislosti působí lakonický výrok jistého pracovníka ČSM více než příznačně: „Na chmelu se nadá nikdy opravdu hovořit o hygieně“ (SOKA Rakovník, n/a).

Poněkud lépe se situace jevila při stravování brigádníků, i když zásobování velkého počtu pracovníků také někdy vážlo. Mnohem složitější však bylo zajištění popracovního času mladých studentů a učňů. Sportovní a kulturní program ve spolupráci s učiteli připravovali příslušníci ČSM zmíněni v úvodu, přesto nebyla nouze o konflikty mezi místními a brigádníky, mnozí česači si mezi sebou vyřizovali své účty, docházelo k dopravním nehodám a drobným výtržnostem. Na dodržování veřejného pořádku dohlíželi posílené hlídky veřejné bezpečnosti, policisté se zejména soustřeďovali na zákaz podávání alkoholu mladistvým.

To, že odpovídající počet pracovních sil na chmelové kampaně bylo každoročně velmi složité nalézat, bylo zmíněno výše. V souvislosti s organizací brigád však bylo také velmi složité česáče na místa chmelových kampaní odvézt a poté opět přepravit zpět. Logisticky se jednalo vsutku o nesmírně náročný úkol, o čemž nás přesvědčují přepravní plány dochované v SOA Praha. Spoje vyjížděly ze všech českých a moravských krajů, část pracovních sil se rekrutovala též ze Slovenska (SOA Praha, 1960). Cesta vlakem na místo určení trvala v některých případech celý den. Vlaky byly po své trase skládány a opět rozpojovány. Zvlášť v horkém letním počasí byla doprava brigádníků velmi úmorná.

Organizace chmelových kampaní se všemi uvedenými aspekty ztěžovala nadměrně zainteresované orgány státní správy a samotné pěstitele. Ti navíc nebyli vždy spokojeni s kvalitou odvedené práce. Nutně muselo dojít ke změně v technice česání. Podniknuté kroky vedly k zavádění česacích strojů, které měly nahradit desetitisíce

⁴ Mám na mysli již zmíněné ženy v domácnostech, studenty, invalidy, důchodce, zkrátka ty, na které se nevztahovala pracovní povinnost.

⁵ Žáci středních škol a učilišť se účastnili během školního roku i o letních prázdninách celé řady pracovních výpomocí v zemědělství. Většinou se jednalo o sklizňové práce v bramborařství, řepařství, ovocnářství, mnohdy ale mohlo jít i o pomoc při rekultivaci lesů, sušení sena atp.

⁶ Vedle slavného muzikálu Starci na chmelu se prostředí chmelových brigád např. stalo námětem jedné z povídek ve filmu „Místo v houfu“ (1964). Reportáže z chmelu se často objevovaly v časopise Mladý svět, v MF aj.

⁷ Ještě hluboko v 50. letech bylo možné se setkat se soukromými pěstiteli chmele. Ačkoliv byli v menšině, úřady státní správy zprostředkovávaly i těmto brigádníckou výpomoc.

⁸ Na této situaci se jistě také podepsala nešťastná nehoda na železničním přejezdu v Deštnici na Lounsku, kde bylo při srážce osobního vlaku s nákladním automobilem vezoucím chmelové brigádníky účastníci se jarních prací usmrceno 10 lidí, 37 se jich zranilo. Oficiální stránky obce Deštnice, Železniční neštěstí v obci, [cit. 2015-10-28], dostupné online <http://www.destnice.cz/index.php?nid=597&lid=cs&oid=17102>.

párů rukou. Prováděná opatření šla ruku v ruce s další modernizací, kdy se také přecházelo k mechanizaci při ošetřování chmelnic, jarních pracích, chmel se začal sušit na velkých komorových sušárnách, vznikala velká sklizňová střediska, apod. První česací stroje byly uvedeny do provozu v polovině 50. let, zprvu se jednalo o stroje zahraniční výroby Bruff a Rotobank. Na ty navázaly československé výrobky značky ČCH – česač chmele (Rybáček, 1980, s. 323). Ve druhé polovině 60. let již strojní česání převažuje nad ručním a klesá potřeba česáčů (tab. 2). Neznamená to, že by se ručně přestalo česat všude a na všech místech. Zprvu bylo mechanické česání vůči rostlinám nešetrné, takže se další rok muselo přikročit k ručnímu; dnes bychom se však s tímto druhem práce setkali pouze v případech, kdy se chmelnice zřítí a neumožňuje vjezd strhávačů na pole.

Tab. 2 Potřeba brigádníků na ruční sklizňové práce

Potřeba brigádníků na ruční sklizňové práce ve vybraných letech	
Rok	Počet v tisících
1955	100
1959	106
1960	78
1961	79
1962	80
1963	80
1964	89
1965	100
1966	80
1967	73
1968	62
1969	60
1970	48
1974	38

4 ZÁVĚR

Přes výše uvedené lze tvrdit, že v námi sledovaném období byla pomoc ručních česáčů chmele nenahraditelná. Zejména středoškolská mládež se stala levnou pracovní silou, se kterou se dalo počítat během každoročních sklizní. Nesmíme zapomínat, že chmel byl důležitou exportní komoditou vyváženou v mnoha případech na západní trhy a tudíž jednou z významných národohospodářských plodin. V paměti lidí účastníků se chmelových brigád dnes zřejmě převažují spíše pozitivní vzpomínky. I když se jistě naleznou i tací, již nebudou vzpomínat na chmelové kampaně v dobrém, majíce na mysli zejména strastiplné životní podmínky a náročnou práci. Pro jiné byl chmel ale vítaným místem, kam se dostali se svými vrstevníky, „unikli“ doзору svých rodičů a někteří si mohli během letních prázdnin přijít ke slušnému výdělku. Z předešlého výkladu víme, že školská mládež byla během roku využívána i k dalším výpomocným pracím v zemědělství, které mnohdy narušovaly výuku během školního roku. Chmelová brigáda byla nicméně chápána, podle toho, co vím od pamětníků, jako jakási lepší varianta těchto povinností.

Tato publikace je založena na přednášce prezentované na semináři Žít pivo, Brno, září 2015.

LITERATURA

- Beranová, M., Kubačák, F., 2010: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*. Libri, Praha. ISBN 978-80-7277-113-4.
- Dekret, 1945: Dekret č. 88/1945 Sb. ze 17.10.1945, Dekret prezidenta republiky o všeobecné pracovní povinnosti.
- Dulíček, L., Hutla, J., Ruffer, R., 2008: *Dějiny Gymnázia J. K. Tyla v období totality očima pamětníků*. Gymnázium J. K. Tyla, Hradec Králové. ISBN 978-80-254-3814-5.
- Heumos, P., 2006: *Vyhrříme si rukávy, než se kola zastaví. Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. ÚSD AV ČR, Praha. ISBN 80-7285-075-X.
- Horejsek, J., Zich, M., 1990: *Chmelařství*. Státní zemědělské nakladatelství, Praha. ISBN 80-209-0125-6.
- Kaplan, K., 2007: *Proměny české společnosti 1948–1960*. Část první. ÚSD AV ČR, Praha. ISBN 978-80-7285-079-2.
- Kaplan, K., 2012: *Proměny české společnosti 1948 – 1960*. Část druhá. Venkov. ÚSD AV ČR, Praha. ISBN 978-80-7285-155-3.
- Knapík, J., Franc, M., 2011: *Průvodce kulturním děním a životní stylem v českých zemích 1948 – 1967*. Academia, Praha. ISBN 978-80-200-2019-2.
- Kuzminov, I. I., Partigul, S., Maslova, N., 1949: *Socialistické soutěžení v SSSR. Od sobotníků až po stachanovské hnutí*. Svět sovětů, Praha.
- Lůžek, B., 1948: *Chmel a chmelařství na Žatecku včera a dnes*. Národopisná monografie. Diplomová práce FF UK v Praze.
- Anonymous, 1966: *Hořesedly. Náš vnitropolitický komentář*. Mladý chmelař, 5(2): 2.
- NA, n/a: Národní archiv, fond Junák, inv. č. 33, kar. 16.
- Ročenka, 1931: *Ročenka Československé republiky*, roč. 10, s. 180.
- Rybáček, V., 1980: *Chmelařství*. Státní chmelařské nakladatelství, Praha.
- SOA Praha, n/a-a: Státní oblastní archiv, Praha, zn. 406.6 – 2/V1, kar. 45, Nábor důchodců, žen z domácností, apod.
- SOA Praha, n/a-b: Státní oblastní archiv, Praha, f. SKNV Praha, zn. 507.2, kar. 149, požadavek na zvýšení počtu brigádníků.
- SOA Praha, 1960: Státní oblastní archiv, Praha, f. SKNV Praha, zn. 507.2, kar. 147, Převážný plán pro česáče chmele v roce 1960.
- SOKA Rakovník, n/a: Státní okresní archiv Rakovník, f. OV SSM Rakovník, inv. č. 38, kar. 12, Zprávy organizátorů ČSM, Pochválov.
- Vent, L., 1963: *Chmelařství. Organizace a technologie výroby*. Státní zemědělské nakladatelství, Praha.
- Vládní nařízení, 1922: Nařízení 217/1922 Sb. ze dne 17. 8. 1922, jímž se určuje počátek účinnosti a provádí zákon ze dne 12. srpna 1921, o povinném známkování chmele.
- Zákon., 1957: Zákon č. 39/1957 ze dne 5. července 1957 o chmelařských výrobních oblastech, chmelařských polohách, povinném známkování chmele a o evidenci chmelnic.
- Zázvorka, V., Zima, F.: *Chmelařství*. Státní zemědělské nakladatelství, Praha.

Do redakce došlo / Manuscript received: 15. 1. 2015
Přijato k publikování: Accepted for publication: 5. 2. 2016